

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.41.225570>

О. В. Гаран, докт. юрид. наук, професор
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: admin.kaf@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6757-6309

КВІНТЕСЕНЦІЯ РОЗУМІННЯ «ПРАВО НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ»

Стаття присвячена розкриттю окремих питань щодо розуміння правової природи «право на судовий захист» як важливої складової права осіб на захист своїх прав, свобод та інтересів через призму викликів сьогодення. Визначено, що право на судовий захист складне правове явище і включає певні елементи.

Акцентована увага на структурних компонентах «права на судовий захист».

Наголошено, що у період стрімкої трансформації суспільства у площині прав осіб на судовий захист, прослідковується значне збільшення такої кількості осіб, які бажають реалізувати своє право на судовий захист, а це обумовлює підлаштування до нових викликів сьогодення відповідних структур правосуддя, які забезпечують дотримання балансу публічних інтересів між усіма учасниками судового захисту.

Зазначено, що під впливом об'єктивних чинників правова природа «право на судовий захист» стрімко, докорінно змінюється.

Ключові слова: право на судовий захист, права особи, законодавство, право на захист.

Постановка проблеми. Право на судовий захист є важливою складовою права на захист прав, свобод, інтересів осіб. Саме, судовий захист відіграє провідну роль у механізмі забезпечення прав і свобод людини, а рівень судового захисту є основним показником правового характеру держави й демократичності суспільства [1, с. 48].

На підставі показників стану здійснення правосуддя за 2019 рік в Україні можливо проілюструвати обсяг реалізації права на судовий захист. Останнім часом, правом на судовий захист скористалися мільйони осіб. Наприклад, в 2018 році – це 3 343 284 справ, а в 2019 році – це вже 3 460 500. Тобто, намічається динаміка збільшення звернень за судовим захистом прав, свобод та інтересів осіб на 3,4. % [2].

Аналіз досліджень у сфері права на захист прав, свобод, інтересів осіб дозволяє констатувати про відсутність єдності щодо розуміння правової природи та сутності зазначеної категорії. Хоча, сучасне визначення правової природи права на судовий захист вкрай необхідно для вирішення проблем як матеріального так і процесуального права. Як слушно зазначив Я. М. Ніколаєнко: «судовий захист знаходиться на межі матеріального та процесуального права та відображає діалектичний взаємозв'язок між собою різних галузевих сфер. Обидва значення ... існують разом» [1, с. 49].

Сприйняття сутності правової природи «право на судовий захист» не можливе без осмислення його місця в системі захисту прав осіб і залежить від виду провадження (господарського, цивільного, адміністративного судочинства та інше), але однозначно, – це велика кількість справ. На підставі показників стану здійснення правосуддя за 2019 рік в Україні можливо проілюструвати обсяг реалізації права на судовий захист.

Актуальність обраної тематики підсилюється і тим фактом, що нові виклики сьогодення (наприклад, проникнення діджиталізації в усі сфери суспільства; великий розмір держав-

ного боргу України; рецесія національної економіки) обумовлюють гостру необхідність змінити формат відносин між усіма учасниками і це, породжує необхідність у змістовному теоретичному аналізі правової природи права на судовий захист та вироблення сучасної парадигми концептуального розуміння сутності права на судовий захист у системі захисту прав осіб.

Саме необхідність переосмислення права на судовий захист як важливої складової права на захист прав, свобод та інтересів громадян України, іноземців, осіб без громадянства та інших осіб й зумовила наше звернення до заявленої тематики, враховуючи велику кількість справ. Цікавими є статистичні показники стану здійснення правосуддя за 2019 рік, по певним категоріям справ, зокрема: справ і матеріалів кримінального судочинства – 1 292 012; справ і матеріалів адміністративного судочинства – 273 385; справ і матеріалів цивільного судочинства – 998 607; справ і матеріалів про адміністративні правопорушення – 791 976; справ матеріалів господарського судочинства – 104 520 [2].

Враховуючи багатогранність проблематики, вкрай необхідним є проведення правового дослідження, що є, насамперед, своєчасною та актуальною справою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо розуміння сутності правової природи права судового захисту осіб в сучасних умовах є вкрай актуальним у зв'язку із докорінною трансформацією суспільства та окремих його інституцій і гострою необхідністю підвищити рівень довіри до правосуддя та державних інституцій. Правова природа категорії «право на судовий захист осіб» розкривається завдяки науковим дослідженням та правозастосовній практиці.

Науковим підґрунтям для розуміння та визначення сутності права на судовий захист є праці вчених-процесуалістів з різних галузей права, зокрема: Т. Алієва, І. Бакірова, О. Беляєвська, Я. Берназюка, Л. Ванєєва, Н. Грень, В. Грибанов, Ю. Грошевого, М. Гурвича, Г. Жиліна, В. Жуйкова, О. Лемак, В. Назарова, Я. Ніколаєнко, В. Крижановський, П. Крашениннікова, А. Коровайко, В. Маляренка, Е. Мотовиловкера, М. Погорецького, М. Полянського, М. Строговича, В. Савицького, М. Треушнікова, В. Уварова, І. Фойницького, О. Шило та інших вчених.

Метою статті є аналіз досліджень у сфері розуміння сутності права на судовий захист через призму сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Правове явище – право на судовий захист – останнім часом усе більше привертає увагу суспільства. Така увага обумовлена багатьма чинниками.

По-перше, законодавче закріплення права на судовий захист прав і свобод для громадян України, іноземців, осіб без громадянства та інших осіб.

Наприклад, стаття 55 Конституції України передбачає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [3]. Тобто, кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства та інші особи вважають, що їхні права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші утиски прав і свобод [3]. Крім цього, відповідно положенням статті 6 Конвенції Про захист прав і основоположних свобод гарантується кожному право на справедливий суд, що включає право на розгляд справи [4]; Реалізація цієї норми насамперед вимагає встановлення належної судової процедури здійснення цього права. Істотний вплив на правову природу права на судовий захист мають як загальні закони (наприклад, Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» [5], так і спеціальні, зокрема: Кодекс адміністративного судочинства України [6]; Господарський процесуальний кодекс України [7]; Цивільний процесуальний кодекс України [8]; Кримінальний процесуальний кодекс України [9].

І. Бакірова, акцентує увагу на тому, що право на судовий захист закріплене в кожній формі судочинства, а процедури відрізняються тільки за сферою законодавства, під яку підпадають правовідносини, в котрих виникло порушення [10, с. 286].

Варто відзначити, що на трансформацію регламентації права на судовий захист вплинув Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу Украї-

ни, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [11].

По-друге, відсутність однастайної наукової позиції щодо правової природи права на судовий захист не дозволяє створити ефективні механізми судового захисту прав, свобод та інтересів осіб. Такий спектр думок щодо поняття «права на судовий захист» обумовлений дуалістичним характером цього права. Т. Сахнова відзначає, що право на судовий захист є одночасно й конституційним, оскільки закріплено в Конституції України, і галузевим, адже механізм його реалізації визначається процесуальним законодавством [10, с. 286].

І. Бакірова, також акцентує увагу на тому, що є певна змістовна тотожність сутності й значення права на судовий захист для процесуальних галузей права, але при цьому є певна специфіка його реалізації щодо відповідної юрисдикції [10, с. 286].

По-третє, наявність недоліків у національному законодавстві, які зменшують рівень ефективності реалізації механізмів реалізації права на судовий захист.

По-четверте, необхідність гармонізації національного правового простору із міжнародними стандартами здійснення правосуддя.

По-п'яте, вплив діджиталізації на усі сфери суспільного життя: формування публічних баз даних, можливість оперативно передавати велику кількість інформації, оперативна е-комунікація між суб'єктами правовідносин та інше, передбачають можливість здійснення он-лайн процедур, доступ до інформації у найкоротші строки та т.п. Перехід на новий формат обумовлює докорінну зміну парадигми щодо розуміння зазначеного правового явища – «право на судовий захист».

Під правами та свободами людини і громадянина слід розуміти правові можливості (надбання), необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються невід’ємними, мають бути загальними і рівними для кожного, забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів [12].

Вивчаючи правову природу категорії «право на судовий захист», необхідно по-перше, звернути увагу на те, що даний правовий феномен має достатньо складну структуру і різні науковці під різними кутами зору досліджують його, а це обумовлює формування певних наукових концепцій та точок зору. А. Коровайко, зазначає, що в праві на судовий захист доцільно виділити дві частини – суб'єктивну (право людини) та об'єктивну (норми гарантії) [10, с. 290].

Категорію «право на судовий захист» можливо також розглядати через призму суб'єктивного права особи, і тоді, зміст цього права буде визначатися сукупністю визначених законодавством повноважень. Наприклад, до таких повноважень особи відноситься: право на позов; право на відкликання позову; право на забезпечення позову; право на оскарження судового рішення; право вимагати певної поведінки від учасників судового процесу та суду; право на отримання обґрунтованого судового рішення; право на виконання судового рішення та т.п. І тут, прослідковується певна тенденція – модифікація законодавства призводить до трансформації змісту права на судовий захист за рахунок зміни переліку повноважень, які обумовлюють його зміст, але строго у відповідності із законом.

Аналіз наукових публікацій свідчить про існування різних підходів до розуміння правової природи права на судовий захист.

Прихильники першої концепції вважають, що поняття «право на судовий захист» тотожне поняттю «право на позов» [1, с. 49]. У межах зазначеної концепції теж існують різноманітні уявлення про сутність категорії «право на позов». Спектр уявлень широкий.

Друга концепція передбачає поєднання у праві на судовий захист двох частин – матеріально-правової та процесуальної. І базується ця концепція на положенні, що у процесуальному праві не може бути самостійного права на звернення до суду, відірваного від права на позов на позов у матеріальному сенсі [1, с. 49].

Як слушно зазначає Я. Берназюк, «можливість людини без перепон одержати судовий захист є головним змістовним аспектом поняття доступу до правосуддя» [13].

Право на судовий захист забезпечується конституційними гарантіями здійснення правосуддя судами, утвореними на підставі Конституції України, та у визначеному законом порядку [13].

Для розкриття правової природи права на судовий захист необхідно визначитися із його складовими.

Наприклад, В. П. Грибанов виділяє три компонента, які пов'язані між собою [14, с. 19]. Перший компонент – це можливість звернення повноваженої особи з вимогою про захист порушеного або оскарженого права або інтересу який охороняється законом, до компетентного органу. Другий компонент – це можливість користуватися всіма передбаченими законом правами і гарантіями у процесі розгляду цієї вимоги. Третій компонент – це можливість оскарження у встановленому законом порядку рішення органу по справі, яке уявляється заявнику неправильним [14, с. 19]

Але з нашої точки зору, дана концепція потребує доповнення за рахунок ще двох складових – забезпечення права на виконання судового рішення та гарантії на реалізацію права на судовий захист.

В той же час, О.Я. Беляєвська пропонує до змісту суб'єктивного прояву цього права включати такі права: 1) на звернення до суду; 2) на розгляд справи судом і винесення кінцевого рішення; 3) на оскарження судового рішення; 4) на належне виконання судового рішення [15].

Реалізація передбачених законом прав є передумовою існування права, адже без цього воно втрачає свій соціальний зміст. Будь-яку особу більше цікавить реалізація її прав, ніж їх формальне декларативне існування [12].

Звісно, що завдяки закріпленню механізму реалізації гарантій права на судовий захист виникає система обов'язків у держави та інших осіб.

У разі відсутності такого обов'язку ... постає звичайний дозвіл, а не суб'єктивне право [1, с. 48].

Певна кагорта науковців дотримуються позиції, що право на судовий захист осіб має дуальний характер. Тобто, включає як загальні компоненти, так і спеціальні. Але проблема у тому, що різні науковці по-різному визначають ці складові.

Так наприклад, О.І. Коровайко виділяє у праві на судовий захист два основних блока «загальні елементи-прав» та «спеціальні елементи прав».

Необхідно підкреслити, що спеціальні елементи права на судовий захист сприяють дотриманню загальних елементів-прав права на судовий захист.

До загальних елементів-прав відносять: право на звернення до суду з метою захисту порушеного права; право на участь у належному (справедливому) розгляді справи судом; на обов'язкове й належне виконання судового рішення. А до спеціальних елементів-прав, зараховує: право на захист; право на перекладача; право на оскарження рішень тощо [10, с. 288].

Виділення окремих складових права на судовий захист дозволяє аналізувати стан реалізації права на судовий захист, прогнозувати його розвиток та визначати напрямки такої трансформації.

Поняття «право на судовий захист» можливо визначити як сукупність правових можливостей кожної особи щодо ефективного відновлення в правах, у межах і спосіб передбачених законодавством та забезпечених незалежним і безстороннім судом, шляхом справедливого й публічного розгляду ним справи упродовж розумного строку та забезпечення права на виконання судового рішення та гарантії на реалізацію права на судовий захист.

Висновки і пропозиції. Вирішення окресленої проблематики вкрай важливо, як у контексті теорії права, так і у площині правозастосування, виступаючи важливою гарантією реалізації механізму захисту прав осіб.

Право на судовий захист – важлива складова права на захист.

У період турбулентності суспільства під впливом різноманітних чинників, як внутрішнього так і зовнішнього характеру, правова природа права на судовий захист буде трансформуватися, а перелік його складових – змінюватися й розширюватися.

6. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny vid 06.07.2005 № 2747-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> [in Ukrainian].
7. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 06.11.1991 № 1798-XII URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1798-12> [in Ukrainian].
8. Tsyvilnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny vid 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
10. Korovaiko O.I. (2015). Sutnist i zmist prava na sudovyi zakhyst u kryminalnomu sudochynstvi. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. Vyp. 3. P. 286–290 [in Ukrainian].
11. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon Ukrainy vid 03.10.2017. 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> [in Ukrainian].
12. Sposoby zakhystu prav ta svobod liudyny i hromadianyna. URL: <https://kadubovecka-gromada.gov.ua/news/1597320413/> [in Ukrainian].
13. Pravo na sudebnuyu zashchitu. URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/439-pravo-na-sudovyy-zahyst> [in Ukrainian].
14. Hribanov V.P. (1968). Pravo na zashchitu kak odno iz pravomochen subektivnogo grazhdanskogo prava. Vesnik MHU. Pravo, № 3, P. 19 [in Russian].
15. Belyayevskaya, O. Ya. (2007). Konstitutsionnoye pravo cheloveka i grazhdanina na sudebnuyu zashchitu: ponyatiye, problemy realizatsii: dis kand. yurid. nauk: 12.00.02. SPb [in Russian].

Стаття надійшла 15.02.2021 р.

О. В. Гаран, докт. юрид. наук, профессор
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Кафедра административного и хозяйственного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина
e-mail: admin.kaf@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6757-6309

КВИНТЭССЕНЦИЯ ПОНИМАНИЯ «ПРАВО НА СУДЕБНУЮ ЗАЩИТУ»

Резюме

Статья посвящена раскрытию отдельных вопросов в понимании правовой природы «право на судебную защиту» как важной составляющей права лиц на защиту своих прав, свобод и интересов через призму вызовов современности. Определено, что право на судебную защиту сложное правовое явление и включает определенные элементы.

Акцентируется внимание на структурных компонентах «права на судебную защиту». Отмечено, что в период стремительной трансформации общества в плоскости прав лиц на судебную защиту, прослеживается значительное увеличение такого количества лиц, желающих реализовать свое право на судебную защиту, что обуславливает современный подход к новым вызовам соответствующих структур правосудия, которые обеспечивают соблюдение баланса публичных интересов между всеми участниками судебной защиты.

Под влиянием объективных факторов правовая природа «право на судебную защиту» стремительно, коренным образом меняется.

Ключевые слова: право на судебную защиту, права человека, законодательство, право на защиту.

O. V. Haran, Doctor of Jurisprudence, Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
Department of Administrative and Commercial Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: admin.kaf@ukr.net
ORCID:0000-0002-6757-6309

THE QUINTENZENCE OF UNDERSTANDING «THE RIGHT TO JUDICIAL PROTECTION»

Summary

The article is devoted to the disclosure of certain issues concerning the understanding of the legal nature of the "right to judicial protection" as an important component of the right of individuals to protection of their rights, freedoms and interests through the prism of today's challenges. It is determined that the right to judicial protection is a complex legal phenomenon and includes certain elements.

Emphasis is placed on the structural components of the "right to judicial protection".

The allocation of individual components of the right to judicial protection allows to analyze the state of implementation of the right to judicial protection, to forecast its development and to determine the direction of such transformation.

The concept of "right to judicial protection" can be defined as a set of legal possibilities of each person for effective restoration of rights, within the limits and in the manner prescribed by law and provided by an independent and impartial court, by a fair and public hearing within a reasonable time. Decisions and guarantees for the exercise of the right to judicial protection. The right to judicial protection is ensured by constitutional guarantees of the administration of justice by courts established on the basis of the Constitution of Ukraine and in the manner prescribed by law.

Studies of the legal nature of the right to judicial protection are of great importance both for the development of the theory of law and for the formation of effective practice. A promising vector of further research is the improvement of national legislation and its harmonization with international standards of observance of the individual's right to judicial protection.

It is emphasized that in the period of rapid transformation of society in the field of rights of persons to judicial protection, there is a significant increase in the number of persons wishing to exercise their right to judicial protection, and this leads to adjustment to new challenges of relevant justice structures. between all participants in judicial protection.

It is noted that under the influence of objective factors, the legal nature of the "right to judicial protection" is changing rapidly, radically.

Keywords: right to judicial protection, individual rights, legislation, right to protection.